АҢДАТПА

Максымканова Айханым Ханайқызының «8D03202 – Архивтану, құжаттану және құжаттаманы басқаруды қамтамасыз ету» білім беру бағдарламасы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін «Қазақстан Республикасы архивтеріндегі жеке тектік қорлар: қалыптастырудың ғылыми негіздері» тақырыбындағы диссертациялық жұмысына

Диссертацияның сипаттамасы. Диссертациялық жұмыс республикалық архивтердегі жеке тектік қорларды қалыптастырудың ғылыми мәселелеріне арналған. Жеке тектік құжаттарды жинақтау, нормативтік-құқықтықтық жағдайы, әдістемелік құралдар, қорқұрушылар мен архивтер арасында жасалатын келісім-шарттар, электрондық жеке тектік құжаттармен жинақтау мәселелерін архивтанулық тұрғыда зерттеуге арналған.

Зерттеу жұмысының өзектілігі. Еліміз тәуелсіздік алғаннан кейінгі көптеген негізіндегі түсініктер мен ұғымдар, әртүрлі дәрежедегі тарихи тұлғалардың қызметі мен рөлін айқындау мәселелері жеке тектік қорларды қалыптастыруға әсер етті. Жеке тектік қорларды қалыптастыру туралы жаңаша көзқарастар мен тұжырымдар пайда болды. Бірақ олар арнайы ғылыми негізде айқындала қойған жоқ. Тақырыптың мақсаты жеке тектік қорларды қалыптастырудың ғылыми негізін жасау. Ал бұл мәселе зерттеу тақырыбының мазмұнын ашуға жеке тектік қорларды қалыптастырудың ғылыми мәселелері, архивтерді электрондық негіздегі жеке тектік құжаттармен жинақтау мәселелері, жеке тектік қор құжаттарын қалыптастыруға қоятын жаңа талаптар мен ұсыныстар негіз болады.

Ал архив ісінің ғылыми негіздері – архивтердің қоғамдағы рөлін, міндетін, функциясын ғылыми тұрғыдан түсіндіретін теориялар мен әдістемелік қағидалар жиынтығынан тұрады. Бұл негіздер архивте құжаттарды жинақтау, сақтау, есепке алу, ғылыми сипаттау және пайдалануды ұйымдастыруды жүйелі түрде жүргізу үшін қажет. Сондай-ақ архив ісіндегі аса маңызды бағыттардың бірі ол жеке тектік құжаттармен қорларды қалыптастыру.

Жеке тектік құжаттар – дербес адамның, отбасының немесе әлеуметтік өмірі мен қызметі барысындағы жиналған құжаттардың жиынтығы. Қазіргі заманда тарихи-мәдени мұраны сақтауда жеке тектік құжаттардың маңызы барған сайын артып келеді. Олар – жеке адамның өмір жолы мен шығармашылық қызметінің көрінісі ғана емес, сонымен бірге белгілі бір дәуірдің қоғамдық-саяси, әлеуметтік және мәдени ахуалын бейнелейтін құнды дереккөздер.

Кеңестік кезеңде жеке тектік құжаттарды архивтерде жинақтау біршама күрделі әрі маңызды жұмыс болды. Архивте жинақталған жеке тектік құжаттарды қор ретінде қалыптастыру архивтік принциптер мен критерийлер негізінде іске асырылады. Жеке тектік қорды қалыптастыру дегеніміз рет-ретімен жүйелі түрде жүргізілетін жұмыстардың жиынтығы.

Республикадағы мемлекеттік архивтер жүйесі кеңестік кезеңдегі архив ісінің тәжірибесі негізінде қалыптастырылып келеді. Тәжірибелік тұрғыдан сақталып, жүзеге асырылып келгенімен, оның ғылыми негізі арнайы зерттелмеген. Жеке тектік қорларды қалыптастырудың тиімді тұстары айқындалып ғылыми-техникалық прогресстің дамуынан қалмайтындай дәрежеде жетілдіру үшін ғылыми тұрғыдан зерттеу қажет. Тақырыптың осы тұрғыдан алғандағы маңызы, өзектілігі мен ғылыми мәні өте жоғары.

Зерттеу жұмысының нысаны. Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архивінің (әрі қарай ОМА), Қазақстан Республикасы Президенті Архивінің (әрі қарай ПА), Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік ғылыми-техникалық құжаттама архивіндегі (әрі қарай ОМАҒТҚА), жеке тектік қорлардың қалыптастырылуы.

Зерттеу жұмысының пәні – жеке тектік қорлардың, реквизиттік бөлімі мен ақпараттық мазмұны, оларды қалыптастыру, пайдалану ерекшеліктерінің, электрондық форматтағы жеке тектік құжаттармен жұмыс жүргізудің ғылыми архивтанулық мәселелері.

Зерттеу жұмысының хронологиялық шеңбері:

Қазақстан Республикасы архивтеріндегі жеке тектік қорларды қалыптастырудың ғылыми негіздерін зерттеу негізінен еліміздің тәуелсіздік кезеңін қамтиды. Бірақ ОМА-де 1963 жылы Әдебиет және өнер бөлімінің құрылуымен байланысты кейбір мәселелерді салыстырмалы талдау барысында хронологиялық шегіністер жасалып отырады.

Зерттеу жұмысының мақсаты: Республикалық архивтердегі жеке тектік қорларды қалыптастырудың ғылыми негіздерін зерттеу және айқындау.

Зерттеу жұмысының міндеттері.

– ҚР ОМА-дегі жеке тектік қорлардың қалыптасуы және әдістемелік негіздерін талдау;

– ҚР ПА-дегі жеке тектік қорлардың дамуы және оның ерекшеліктерін сипаттау;

– ҚР ОМҒТҚА-дегі жеке тектік қорлардың қалыптасуының барысын қарастыру, талдау;

– жеке тектік қорларды қалыптастырудың қазіргі жағдайын талдау;

– шетелдік және отандық архивтердегі жеке тектік қорларды қалыптастыруды салыстырмалы талдау;

– жеке тектік қорларды қалыптастырудың ғылыми негіздерінің күрделі мәселелерін анықтау;

– архивтерді электрондық негіздегі жеке тектік құжаттармен жинақтау, есепке алу мәселелерін айқындау;

– жеке тектік қор құжаттарын мемлекеттік архивтерде қалыптастыру жөнінде ұсыныстар жасау;

Мәселенің деректік негізі.

Тақырыптың ерекшелігі мен күрделілігіне байланысты зерттеу барысын көптеген деректер құрады. Мемлекеттік архивтердегі жеке тектік құжаттардың жинақталуы мен жеке тектік қорлардың қалыптастырылуы

процесінің тарихына арналған фактологиялық дереккөздер зерттеу еңбегінде сарапқа салынды. Жеке тектік қорлар мен жеке тектік құжаттарды жинау тақырыбын зерделеу барысында зерттеу жұмысының хронологиялық мерзіміне сәйкес жарияланған нормативтік құқықтық құжаттары мен жеке тектік қор құжаттары дереккөз ретінде пайдаланылды. Деректік негізі ауқымды және жан-жақты болуына байланысты пайдаланылған деректердің сипаты мен маңызы бойынша мына топтарға бөлуге болады.

Деректердің алғашқы тобын Қазақстан Республикасындағы архив ісін мемлекеттік басқару саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейтін оның ішінде жеке тектік құжаттармен жинақтау көздеріне қатысты заңдар, нормативтік құқықтық актілер құрайды.

Деректердің екінші тобын мемлекеттік архивтерде сақталған жеке тектік қорлар құрайды. Біз зерттеген республикалық архивтерде сақталған жеке тектік қорлардың құрамы, мазмұны және олардың архивтер арасында бөлшектенуі мен орын ауыстыруы, бір тұлғаның жеке тектік құжаттарының бірнеше архивтерде сақталынуы салыстыра зерттеу барысында анықталды.

Деректердің үшінші тобын есептер, Қазақ КСР Министрлер жанындағы Бас Архив Басқармасының бұйрықтары, жоспарлары, хаттары, жеке тектік құжаттарды жинақтау тізімдері, мемлекеттік есептегі жеке тектік қорлардың тізімі және т. б. өкімдік, басқарушы-ұйымдастырушы құжаттар құрайды.

Деректердің төртінші тобын әдістемелік құралдар, нұсқаулықтар құрайды. Әдістемелік негіздер жеке тектік қорлардың қалыптасуында өзіндік рөл атқарған. Әдістемелік негіздер жалпы ұқсас, бірақ жұмыстың әртүрлілігіне және ретімен атқарылуына байланысты әдістемелік ұсыныстарда айырмашылықтар сақталған. Оларды айқындай отырып, біз жеке тектік қорларды қалыптастырудың ғылыми негіздерін сипаттау мүмкіндігіне ие болдық.

Деректің бесінші тобын интернет ресурстар құрайды. Цифрлы кеңістікте цифрлы қосымшаларды пайдаланудың статистикасы, БҰҰ-ның қабылданған қарарлары пайдаланылды. Бұл деректер арқылы цифрландыру дәуірінде электрондық негізде жеке тұлғалардың құжаттарын жинақтау үрдістері талданды.

Зерттеу жұмысының ғылыми жаңалығы:

– архивтану саласында жеке тектік құжаттармен жинақтау, қалыптастыру, пайдалану мәселелері кешенді түрде тұңғыш рет зерттелуінде;

– «жеке тектік құжаттар» мен «жеке тектік қорлар» анықтамаларын тәжірибе негізі мен «Ұлттық архив қоры және архивтер туралы» заңының аясында біріздендіру жолдары айқындалды;

– ҚР ОМА-і, ҚР ОМҒТҚА-і, ҚР ПА-нің қызмет бейініне сәйкес жинақтау көздері тізіміне енгізілетін тұлғаларды сала бойынша, марапаттары мен құжаттарының құрамы тұрғысында айқындау жаңаша көзқарас негізінде тұжырымдалды;

– жеке тектік қорларды қалыптастырудың ғылыми мәселелері алғаш рет анықталды;

– жеке тектік қорларды жинақтау бойынша архивтердің әдістемелік негіздері жеке-жеке талданып, жаңа маман иелерінің пайда болуына байланысты қор құрушылардың салалық ерекшеліктерін ескеріп, құжаттарының құрамына байланысты қор қалыптастыру жұмыстары кезең-кезеңімен атқарылатын, жетілдірілген, біріздендірілген ортақ әдістемеліктің қажеттілігі анықталды;

– жеке тектік қорлардың архивтер арасында бөлшектенуі, қайталануы, орын ауыстыруы мәселелері алғаш рет ғылыми негізде айқындалды;

– архивтердегі электрондық негіздегі жеке тектік құжаттарды жинақтау мәселелері алғаш рет зерттеліп, проблемалары анықталып, ұсыныстар жасалды;

– жеке тектік қорларға қолжетімділік мәселесі, оларды пайдаланудың заңдық, құқықтық-нормативтік жағдайы кешенді түрде алғаш рет зерттелді.

Қорғауға шығарылатын ғылыми тұжырымдар:

1. Республикалық архивтерде жеке тектік қорларды қалыптастыру барысы жалпы даму үрдісіне сай болды. Олардың танымал тұлғалардың атқарған қызметтерінің ерекшеліктеріне байланысты архивтердің қызмет бейініне сәйкес жинақталатындығы анықталды. Яғни, ҚР ОМА-і әдебиет, мәдениет және өнер қайраткерлері тұлғаларының құжаттарымен, ал ҚР ПА-і мемлекет және саяси, қоғам қайраткерлерінің құжаттарымен, ҚР ОМҒТҚА-і техника, медицина, ғылым салаларындағы тұлғалардың жеке тектік құжаттарымен жинақталған.

2. Қазақстан архивтеріндегі жеке тектік қорларды қалыптастырудың бүгінгі жағдайын зерттеу барысында архивтер арасында жеке тектік қорлардың бөлшектенуі, орын ауыстыруы, қайталануы, сондай-ақ, архивтердің қызмет бейіне сәйкес жинақталмай қорқұрушылардың бастамашылдығына басымдық берілетіні айқындалды.

3. Республикалық архивтердегі жеке тектік қорларды қалыптастыруға арналған әдістемелік нұсқаулықтар ұқсас. Әртүрлі мамандық иелерінің салалық ерекшеліктері негізге алынатын және құжаттарының құрамына байланысты ортақ, біріздендірілген, кешенді әдістемелік нұсқаулық қажет.

4. Шетел және Қазақстан архивтеріндегі жеке тектік қорларды қалыптастыру салыстырмалы түрде талданып, олардың нормативтік-құқықтық жағдайы қайта қарастыруды қажет етеді. Әсіресе қорқұрушылар мен архив арасында жасалатын келісім-шартты біріздендіру, қордың ашық болуы мен пайдалану мәселелерін архив иелігіне басымдық беру негізінде қайта қарау мен жетілдірген дұрыс.

5. Архивтерді электрондық негіздегі және цифрлы кеңістікте жеке тектік құжаттармен жинақтау ғылыми, теориялық және әдістемелік тұрғыдан зерттеу қазіргі заман талабы. Оны жүзеге асыру үшін архив қызметкерлеріне компьютердегі арнайы бағдарламалармен жұмыс істеу дағдыларын оқып үйреніп, пайдалана білу қажет.

Зерттеу жұмысының сыннан өтуі. Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті тарих факультетінің Дүниежүзі тарихы, тарихнама және деректану кафедрасының мүшелері қатысқан кеңейтілген отырыста

талқылаудан өтті (2025 жылғы 24 желтоқсандағы № 4 хаттама). Зерттеудің негізгі нәтижелері 9 жарияланымда көрініс тапты. Оның ішінде 3 мақала ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым және жоғары білім саласында сапаны қамтамасыз ету комитеті тарапынан ұсынылған басылымдарда, 1 мақала Scopus (Q2) базасына енген журналда, 3 мақала отандық ғылыми-әдістемелік, мамандандырылған журналдарда жарияланды. Бірлескен авторлық негізіндегі оқу құралы: «Жеке қор құжаттарының деректік маңызы» (көлемі 9,8 б.т.) жарық көрді.

Диссертация құрылымы. Диссертация кіріспеден, 3 тараудан, 8 тараушадан, қорытындыдан және пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады.